

له دانيشتن ځکدا له يانهی ئەندازيارانی کهړکوک له گه بیرمه ندى
عەرب (د. عەبدوڵا ئیبراهیم) و (فاروق مستەفا و هیشام قەيسی و
بورهان ئەحمەد) دکتەر عەبدوڵا باسی ئەو هی بـ کردین، بەر له و هی
هەر دەست نووسـکی بـ چاپ بندریت، دەیداته مامـستایه کی زمانى

عەرەبی، که دښتی څه تی و نووسه ر نیه، له بهر اهر بښک پاره به د ستونووسه که یدا ده چټه وه و هه له زمانه وانیه کانی ب چا کده کا ته وه.

هه بهت ب زیاتر زانین، د. عه بدو له به ښه چه عره به و ده رچووی به شی زمانی عره بیه، تڼی دوکت ټراکه شی هر له سر زمان و ئه ده بی عره بیه، که چی ئینجاش جگه له خاکه اییه که ی هڼند خه مخ ږی زمان و کت به کانی ته هر وا به ئاسانی نا ه ټت ده ستونووسه کانی به ده م هه هی زمانه وانیه وه ملی ټټ که ی چاپ بگر نه بهر.

زمان بهم ئا وایه به ره و پښ ده چټ و گه شه ده کات. ده زگی په نگوینی ئه مریکی باوه ی بټه ندازه ی به څ و به کاره کانیان وای ل ټ کردن خه ټات ب ئه وانه ترخان بکن، که بتوان هه هی که ی چاپ له کت به کانیان دا ببیننه وه.

مخابن، کام ده زگی کوردی ئه و بو ټ ریه ده کات شتی له و با به ته ټ ابگه یه نټ؟ له ز ټ ربه ی ده زگه کوردیه کانیان ئه و ی به های نه بټ هه له به ه. وه کو که س کی شو ټ نگر و زیاده ته ماشا ده کر ټ.

هه بهت ئه وه خا ټ که ب چوونه ناو پر ټ سه ی وه رگ ټ ټ انه وه، ئه گه ر ب ټ ین باسی پر ټ سه که څ ی بکه ین ئینجا ت ټ ده گه ین هوشی وه رگ ټ ټ ان له کوردستان به چ ئا قار ټ کدا ده ټ وات! ده توانم ناوی چه ندین وه رگ ټ ټ ب ټ نم، که به ئاره زوو و که یفی د ی څ یان ټ سته و په ه گرافیان له ده قی وه رگ ټ ټ او وه په ټ اندووه، یان قرتا ندووه!!

کا ت ټ ک ټ ټ مانووسی جه رائیری واسینی ئه لئه عره ج داوای ل ټ کردم ټ ټ مانی (ما له ئه نده لوسییه که) ب زمانی کوردی وه رگ ټ ټ م، پ ټ مگوت ټ ټ مان ټ کی ز ټ ر قه به یه، نزیك 500 لاپه ه یه مان دووم ده کات و سه بری ز ټ ری ده و ټ ت. پ ټ یگوتم: به ه زامه ندی من ده توانیت نامه کان پشتگو ټ ب خه یت و وه ریان نه گ ټ ټ یت، ئه وکات څ راتر و زووتریش ته وای ده که یت. یانی نیوه به نیوه که مده بو وه وه. پ ټ مگوت، شتی وا چ ټ ن ده ب ټ ت؟ ئه وه ئه مانه تی ئه ده بیه، پاشان ئه ی چی به خو ټ نه ران ب ټ م له کا ت ټ کدا هیچ وه رگ ټ ټ ک مافی ئه و ی نیه له هیچ ده ق ټ کدا ته نانه ت باز به سر ټ سته یه ک و وشه یه کدا بدات؟ پاشان کت به که له مافی ئه و وه ک نووسه ر ده رچووه، تا کو ماف به څ ی بدات و به و ش ټ وه یه ب یاری له باره وه بدات.

ب ټ گومان به وه کاره که ب من گه ل ټ ک ئاسان ده بو وه وه، به ټ ام ئه وکات ه نکه ببووما یه ته ب ویزدانترین و نائهمینترین وه رگ ټ ټ ی کورد. څ رای ی له وه رگ ټ ټ اندا گرینگ نیه ه ټ نده ی ئه و ی چی و چ ټ نی وه رده گ ټ ټ یت. ئه ف ټ اتوون ده ټ ټ ت: "داوای څ رای ی له کاردا مه که به ټ کو داوای باشی بکه، ئاخر خه کی پرسپاری ماو ی ته و او بوونی نا کهن به ټ کو پرسپاری باشی له وه رگ ټ ټ انه که یدا ده کهن".

چ ویزدانن که کسانن ک دهست ب وهرگنن ان دهبه نك ههر له زمانى ل وهرگنن او به ه و شارهزا نين، بگره له كوردیه كه شدا به هه مان شوه لاوازن و له وشه و ئیدی م و پهن د و گهمه كردن به وشه ب ئه ندازه ب زه خیره و ب دهسه اتن و ب نوبه رامهى زمانه كهى له ده ماری سته و دهسته واژه كاندا شه پل نادات.

بگومان ئامرازى وهرگنن زمانه، زمانیش بوونه وهرنكى زیندوو و هه میسه له گنن اندایه.

“وهرگنن ان پر سهى گواستنه وهى وشه به وشه نییه له زمانن كه وه ب زماننكى دى، ههروه ها پيشه یه كى میكانىكى نییه وشه یه ك جگهى وشه بیانیه كه بگرته وه”.

وهرگنن ان گه یه كه ب ناسینی ئه ویترو بهرده وامبوونه له گه ی، ههروه ها د زینه وهى كارلنكى شنبری و ژیاریه له نوان دوو ژیاردا. ههستكردنه به حى وشه و گه انه به ناو فرههنگاندا ب د زینه وهى شیاوترین و له بارتترینان. وهرگنن ان خى له خیدا دیالگه له گه كلتووره هه مه هنگه كانى میلله تانى تردا، بگره وهرگنن ان له كایه ی شنبرییدا سى په یامبه ر ده بینت و په نجه ره یه كى شنبرییه به ووى كلتووره كانى تردا ده كرن ته وه.

وهرگنن ان ب وهرگنن كاری کارامه و پسپن د زینه وه یه كى تازه یه، ئالووده ی ده ب و ژیان و بوونى خى تدا ده بین ته وه. لای وهرگنن ئاشق به وشه هیچ شتن ه نده ی گه ان به دواى وشه ی نو دا چ ئی نییه، له گه انى ئه و اوچیانه دهكات له بنى ده ریا به دووى مرواریدا ده گه نن. هه بهت چه ند د س زیی ب كاره كهت بنو نیت ه نند تیدا سه ركه وتوو ده بیت. چه ندیش له كاره كه تدا سه ركه وتوو بیت ئیشقت بى پتر ده ب. به كورتى وهرگنن ان كه شتییه كه گه نجینه یه كى به هادار له ناوچه یه كه وه ب ناوچه یه كى تر ده گواز ته وه.

وهرگنن كى كورد په نابردن ب فرههنگى به شانكورتى دانا بوو، وای ب چووبوو گهر ههر وهرگنن ك له كاتى وهرگنن اندا فرههنگ به كاربه ن، ئه واته واوی له زمان و له وهرگنن ان كه یدا هیه.

له م باره وه وهرگنن ناودارى بو گارى (س. فلرین) ده ت: “به گشتى ئه و وهرگنن هى ب فرههنگ كاری وهرگنن ان دهكات، وهرگنن نییه!”.

فرههنگ یه ك له چه كه كانى وهرگنن ه، وهك جهنگاوه ر ده ب. هه موو ج ره چه ك له كاتى به شداربوون له شه دا به كاربه ن. بیه فرههنگ چه كى نو وهرگنن و كه رهسته یه تى له كاتى وهرگنن اندا.

بوونى فرههنگ وهرگنن دوورده خاته وه له وهى وشه له زمانه كه یدا داب تاش ت یاخود وشه كانى دووباره و سواوبن، ههروه ها پتر گه وا دهكات گه مه به وشه بكهیت و جوانترین و له بارتترینان

ههـ بژـریت. ههـ بهت وەرگـځـی نهـشارهـزا و ناکارامه ئهـگـر “ههـموو وشهـکانی نهـو فرههـنگی ههـنبانهـځـرینه و فرههـنگی خا و فرههـنگهـکی گـیو موکریانـی (فرههـنگی کوردستان) یشـی لهـ مـشکدا بـ، بهـام نهـزانـ وشهـکان چـن بچـن و لهـ پا یهـکیان دا بنـت و لهـ پـکهاتهـیهـکی کوردانهـدا ههـپا نشـلـت و بیانـهـنگـنـت، دیسان ههـر زمانـکی سهـقت بهـرهم دـنـتهـوه.”

وهـرگـځـی ناوداری ئهـرمهن سـرنیان دهـت: “باشترین وەرگـځـان (بهـای من) ئهـو وەرگـځـان هـیه خوـنهر ههـستنهـکات کتـبـکی وەرگـځـاو دهـخوـنـتهـوه.”

ماننووس بـ نووسین ههـمیشه ئا تاجی دوورهـپهـرـزییه، مهـگـر وەرگـځـی مان هـندهـی ماننووس دوورهـپهـرـز و تهـنیا بـت. وەرگـځـان ژانهـپـویستی بهـو وەرگـځـانی چهـندین لاپهـه هـیه، بـیه ههـموو ئهـو ماوهـیه دهـبـت بهـتهـنیا ئهـو کارهـی ئهـنجام بدات، بهـتهـنیا لهـگهـ خـیدا بدوـت. بهـتهـنیا گهـشت بهـناو زمانهـکی خـیدا بکات.

بـواناکهـم کهـس هـندهـی وەرگـځـان ئاشقی زمانهـکی خـی بـت، ئاخـر ئهـوه وەرگـځـان هـ ژانهـپهـیقهـکان زیندوو دهـکاتهـوه و بهـناو زمانهـکی خـیدا، بهـناو فرههـنگی مـشکی و لاپهـهـی فرههـنگهـکانی کتـبخانهـکهـیدا تهـراتـن دهـکات و لاپهـهـکانیان ههـدهـاتهـوه. بـهیچ نا، تهـنیا بـ ئهـوهـی وشهـیان زاراوهـیهـکی لهـبارتر و مـسیقـتر بدـنـتهـوه.

ئهـوه وەرگـځـان هـ بهـدوای جووـه و یتمی وشهـی زمانهـکی و ئاواز و قورساییی پهـیقهـکاندا دهـگهـت. لای ئهـو وشهـتابـی پـرـز و گرانبهـهایه، بـیه کاتـک وشهـیهـک لهـبری ئهـویدی دادهـنـت، لای ئهـو وهـک ئهـوه وایه لهـبری بـکه ئاـتوونـک بهـهـمان کـش و قهـبارهـی ئهـوهـی پـشو لهـبـکه ئاـتوونـکی تر بگهـت لهـ شوـنهـکی دایبـنـت.

ئهـوه تهـنیا فرههـنگنووسهـپـش وەرگـځـان کهـوتوو و دـوانهـئاسا عهـوداـی زیندووکردنه و بووژانهـوهـی پهـیقهـکانی زمانهـکیهـتی. ئهـوه ئهـوه حـبهـهر ئهـو وشهـدهـگـمن و لهـبـرکراو و بهـسـهـرچوو و نهـنووسراوانهـی زمانهـکهـیدا دهـکات و دهـیانبووژـنـتهـوه.

وهـرگـځـکی گهـورهـی ئـرانی ههـمبهـر بهـدا شتـنـکی تهـواو خـماـییانه، که دوور نهـبـت لهـ گهـوهـر و سروشتی زمانهـ فارسیهـکه، دهـت: “جاری واههـیه ستهـیهـک بهـده دوازده جـر دادهـژمهـوه. وشهـکان بارهـوبار دهـکهـم، جـگـځـځـیان پـدهـکهـم. لهـباری مـسیقایـی و ئاوازی وشهـکان و پـکهاتهـی ستهـکه ورد دهـبمهـوه، ئینجا خـش ئاوازترینهـکیان ههـدهـبژـرم.”

پـوهـر و مهـرجهـکانی وەرگـځـان زـرن، من لـرهـدا مهـبهـستم ئهـوه نییه پـیاندا بـمهـخوار و بیانژمـرم، یاخود پـی ئامـژگاریکار ببینم، بهـام گرینگترین خا، که ههـمیشه دهـبـت جهـختی لهـسـهـر بکـرـتهـوه،

به لای منه وه یه که مین مهرج وهرگه انه له زمانى یه که مه وه، نهك له زمانى ناوه نده وه، واته زمانى دووهم. که پـیـده بـن وهرگه انى وهرگه ان. ئەوى هه ژار پـیـده بـت یشته به ده ست که سـکی دیکه وه یه “که وابوو ته رجـمه تـامى ته رجـمه کـراو کهم ده کاته وه. ئەمجار پرسیارك دـتـه پـش، ئەو ته رجـمه مانـه له ته رجـمه مه وه، ته رجـمه ده کـرـن ده بـ چـن بن؟...”.

لـم باره وه وهرگه و نووسـهـرى گـهـورهـى عـهـرهـب “جـرج ته را بـیـشى” ده بـت:

“نزیكه 30 كتـبـى فرـیدم وهرگه ا، بهـام نهك له زمانه بنه هـتـیه ئەمانیه که یه وه، بهـكو له زمانى فـهـنـسیـه وه. ئـهـش به پـهـنده ئیتاـیه که ئاشنان، که ده بـت: وهرگه بـت خیا نه تـکاره Traditore Traduttore منیش که له زمانـه که وه وهرگه ان بـکم، که ئەویش له زمانـکی دیکه وه وهرگه درابـت، که واته خیا نه تـکی دوانه ییه، بهـام ئەم هـهـبـژاردنه ناچارى بوو، بهـو پـیـهـى له کلتورى عـهـره بـیدا، که له ئەنجامى هه ژموونى پـشـتری هه ردوو زمانى فـهـنـسى و ئینگلیزیه وه بهـهـى کـهـنـى نـیـالـیزـمه وه، که سـك نیه ئەمانى به باشى بزانه ت مه گـهـر زـر کهم.

خـ ئەگـهـر فرـیدم وهرنه گـهـهـبـایه و که سـى دیکه ش له فـهـنـسى یان ئینگلیزیه وه ئەم کاره ی نه کرد بایه، ئەوا زمانى عـهـره بـى به بـ فرـید و بـ شیکارى ده روونى ده مایه وه، ئەمه ش شـتـکی قـبـوـکـراو نیه. گـهـرچـى خیا نه تـکی دوولایه نه م کرد، بهـام پـمـوا یه خـزـمه تـکی پـویـستم به کلتورى عـهـره بـى کرد.”.

مسته فا لوتفى مه نفهـووتى بـ ئەوهـى زمانى فـهـنـسى بزانه ت ئەده بى له فـهـنـسیـه وه وهرده گـهـهـبـایه سهـر زمانى عـهـره بـى! چوار بـمان و هـهـندـك چـیرـکـى وهرگه ان، بـ ئەوهـى هـهـندـك جار ناوى نووسـهـره که شیان بهـنـت. ئەو له وهرگه اندا پـشـتى بهـو هاوهـمانه ی ده به ست، که فـهـنـسیـان ده زانى، بـمانه که یان به زاره کی به زمانى عـهـره بـى بـ ده گـهـهـبـایه وه، یان بـیان ده نووسى، ئیدی ئەو به خامه ی هـنـگـین و به زمانه به بـشـت و جوانه که ی دایدهـشـته وه. بهـام هـنـگـوبـى زمانى یه کهم و شـوازی نووسینى له بابـه تى نووسـهـره که به یه کجارى داده ماـی. ئەو به مه نا پاکیه کی گـهـورهـى له هـونهـرى وهرگه ان کرد، بهـام بازى به زمانى عـهـره بـى دا و په خشانى عـهـره بـی به ره و پـشـبرد.

هـهـبـهـت وهرگه بـى نا کارامه و دوور له ئیشق و بـهـره به ست و خـهـمه خـرى تر هـهـن به زـر خـیان ده خـه نه ناو بواری وهرگه ان وه و له کاتى وهرگه اندا به که یفى دـى خـیان ده سـتـکارى ده ق ده کـهـن و لـیـده قـرتـن، یان هـهـندـك جار لای خـیان وه شـتى ده خـه نه سهـر، تا ئەو

ادهیهی کٚ تاییههکهی بهبارکی تردا دهبن و ئهو مافه بهخٚیان دهدهن چون دانهری ئهو تٚکستهبن ئاقاری ٚٚمانهکه دهگٚٚن. یهکٚ لهو نووسهرانهی تابٚٚی ناوداره و ٚٚمانهکانی بٚ زٚربهی زمانانی دنیا وهرگٚٚراون “ئیزابل ئهلندی”یه.

هموو دهزانین ئهم نووسهره چ پٚگهیهکی جیهانیی له ئهبداهه گرتوو و گشت دنیا دانی بهٚٚمانه پٚ له داهٚٚنانهکانیدا ناوه، که هر بهٚ استیش شایانیهتی.

که کم کهس دهزانن له ساٚٚانی شهستهکانی سهدهی بیستدا وهکو وهرگٚٚٚکٚ له ئینگلیزییهوه بٚ ئیسپانی وهرگٚٚٚانی دهکرد. مخابن، پاشان دهکهوت ئهم وهرگٚٚٚه بهئارهزووی دٚٚی خٚی دیالٚگی نٚوان کاراکتیرهکان دهگٚٚٚت و ئهوی خٚی بهشیاوی بزانت ئهوه دهنووسٚت! هر بهوهندهوه نهدهوهستا، بگره کٚ تاییهی ههندٚکٚ له ٚٚمانهکانیشی دهگٚٚٚی. چاره نووسٚکی بهکاراکتیرهکان ده بهخشی جیا لهوهی ٚٚماننووس بٚی داناوون. پاساویشی بٚ ئهمه ئهوهبوو له ٚٚمانهکه جوانتر و شیاوتری دهکات. ئهمهش وای له بٚاوکارهکی کرد سزای بدات و له کارهکی دهریکات. چونکه بهٚٚساکانی وهرگٚٚٚانهوه پابه ند نهوو، ئهگر زوو بٚاوکارهکه ئاگه دار نهبوايه تهوه و پٚی نهزانیبایا ئستا لهگه ٚ کاروانی وهرگٚٚٚاندا بهرهوام دهوو.

هنگه ئهمه چٚٚژ و چهشی وهرگٚٚٚان بٚت وای له خاتو ئهلندی کردبٚت ئهو مافهی بهخٚی دابٚت دهسکاریی کٚ تاییههکان بکات و لهکوٚ بهدٚی نهبووبٚت بیهٚٚت و دیالٚگی خٚی تٚ بئاخذٚت و بیسه پٚٚٚت. ههٚٚهت همیشه نووسهری ٚٚاسته قینه، نووسهری دٚٚسٚز بهئهدب و ژیان، له هر بارودٚٚخٚکدا بٚت، ههرگیز ٚٚگه بهخٚی نادات بهناپاکی دهست بٚ حورمهتی دهق ببات و له ماناکهی لابات.

هر لهم بوارهدا کاتٚکٚ بٚدلٚر قهلهٚهشی ئهدگار ئالان پٚی وهرگٚٚٚا پتر بٚدلٚری تٚدا دهبینرا نهکٚ ئالان پٚ، ههژاریش بهوههرگٚٚٚانهکی چوارینهکانی خه یامی بهههمان دهرد بردوو. له گهٚلٚکٚ شوٚن دهبینین ئهوه ههژاری وهرگٚٚٚه دهوٚت نهکٚ خه یامی شاعیر خٚی.

ئانا ئهخمه تٚٚقای شاعیری ٚٚووس (1889ز-1966ز)، که بهناودارترین شاعیری ٚٚووس له سهدهی بیست داده نرٚت، ماوهیهکی زٚر سهرقاٚی وهرگٚٚٚانی شیعری بیانی بوو بٚ سهر زمانی ٚٚووسی. دواي ئهوهی له ٚٚٚیمی سهرکوٚتکاری سٚٚقیهت دهستوور درا له بهر هٚٚکاری سیاسی ٚٚ له بٚاوکردنهوهی شیعرهکانی بگيرٚت و بٚاونه کرٚنهوه. له ههمان کاتدا مٚردی یهکه می له سٚٚداره درا و دووه مین پیاویشی له زیندان سهرینا یهوه و کوٚه کهشی ماوهیهکی زٚری له گرتیگهکاندا بهسهربرد.

دهسه لا تدارانی سه قیه تی نهوسا ب اوکردنهوهی دیوانه شیعرهکانیان ل قهدهغهکرد، ته نیا له بهر نهوهی لهگه ئایدیل لژیای باودا نه دهگونجا. ته نیا نهوهنده بیا دا ژمارهیهکی کم له شیعرهکانی ناوبه ناو ب او بکاتهوه. ب قهره بووکردنهوهی نه مه نه خمه ت فا توانای خای ب وهرگه انی شیعی بیانی ب ووسی تهرخانکرد، نهوه بوو لهم بواره دا گه لک شیعی چینی و کری و میسری ک نی ب زمانی ووسی وهرگه ا، هکاری استهوخش له پشت نه مه وه حزی وهرگه ان نه بوو، به کو پویستی نهو بوو به پاره، دوی نهوهی گشت دهرگه کان به ووی دا داخرا بوون.

پنه ندی نه خمه ت فا به وهرگه ان نهوه نه رنی نه بوو، به کو ناچاری بوو. بگومان نهو شیعرانهی نهو وهریگه ابوون به لوتکهی داه نان له وهرگه انی شیعر ده ژم لرر. چونکه توانی هاونه واییهک له نوان به هرهی خای وه کو شاعیرک لهگه وهرگه ان نه کانیدا چ بکات، ب نهوهی تایبه تمه ندی شاعیره بیانییه که ون بکات، یان بش و ن ت. نهوه بوو لهو ن نهو دا بیست هزار دای نزیکهی 150 شاعیری له کلتووره جیاوازه کاند وهرگه ا و ههرچی وزه شیعی خای هه بوو دهید پانده ن نهو نهو شیعرانهوه.

نه خمه ت فا نزیکهی په نجا سا له ن نهو هوشکی پ له زه بروه نگی ئایدیل لژیدا، که خای و خزانه کهی گرفتاری بوون، مژوو وهرگه ان بوو. نهو ب زارییه وای ل کرد نهو پیشهیهی ههرگیز حزی پ نه ده کرد به جوانترین شه به ووبیات. ههرچه نده جا س و وه س ببویا و پویستی به چاره سهری دهروونی ببویا، ده کهوته و نهو وهرگه انی شیعر و تا کو هزی ت دا بمایا خهریک ده بوو!

تایبه تمه ندی له وهرگه ان دا، که لای نه نه مه مه یان ده گمه نه و ههر شاعیر و چیر کنووس و شان کار و مانووس و ک و ک هه به پا کاری خایانه وه ده ست ب حورمه تی وهرگه انیش ده بن، وه نهوهی وهرگه ان کارکی لابه لا ب ت و کاتکی تایبه ت نه ب ت ب وهرگه ان، به کو ههردهم ب شاییه کی هه بوو و شیعر یاچیرکی ب نه هات، ده ب ت کاری وهرگه ان بکات، کات کیش سه باره ت به وهرگه ان و هونه ری وهرگه ان پرسپاری ل ده کهن هیچ کات خای وه کو وهرگه ان ناس ن ت. یانی وهرگه ان به کاری سهره کی خای نازان ت و نه وده می هه مبه ر وهرگه ان به پرسپار گمار بدر ت، ز به ئاسانی ده ت من هیچ کات خ م به وهرگه ان نه زانیوه!

هه موو نه مانه ب بایه خی ده گه یه نن له ئاست وهرگه ان دا. نه فسووس لای خ مان بایه خی پویست به وهرگه ان نه دراوه و تا کو ئستاش وه کاری لابه لا و ناسهره کی ته ماشا ده کر ت. که چی له و اتانی پشکه وتووی وه

ئەوروپا و ئەمىرىكا بەو ھەموو زانست و ئەدەبىي ھەيئەت، ئىنجاش ھېچ كات سەلەھ وەرگەننى بەرھەمى ئەوانى دى ناكەنەو و بەھا و نرخی گەورە بى وەرگەننەن.

كاتى خەلى كەسانى وەرگەن لای خەلىفەكانى عەباسى ھەند ماىەى متمانە و باىەخ بوون، يەكەكى وەكو خەلىفە مەئموونى عەباسى، حونەين بن ئىسحاق (810ز-873ز) كرده پزىشكى تايبەتى خەلى و ئىنجاش كرده بەسەرەكى (بىت الحكمة). ئەمەش ئەو دەگەنەن وەرگەننەن كەكانى چەند جەگەى متمانە و سوود و باىەخى زەر بوونە. حونەين يەكەك بوو لە گەشتەين و ناودارترین وەرگەننى دىنىي ئىسلام لە سەردەمى عەباسىدا، ئەو يەكەك بوو لە كرستىيانانى حىرە، كوئى دەرمانسازەكى نەستوورى بوو. جەگە لە سریانى، عەرەبى، يەنانى و فارسىشى دەزانى. پتر لە 100 كەتەبى وەرگەننەن. ئەو پەش پتر لە ھەزار سەلەھ بەرھەت بەو وەرگەننەن و توووەتى "تەنیا زانینى زمان و بابەت بەس نىيە، بەكو ناسینى نووسەرىش پەوىستە و وەرگەننەن دەبە ئاگادارى نووسین و شەوازەكەى بى".

بەپەى ئامارەكى يەنسەك ھەمبەر قەبارەى وەرگەننەن لای خەمان و لای ئەوان، تووشى شەك دەبەن كاتەك چاومان بەو ژمارانەى لای ئەوان و ئەوانى لای خەمان دەكەوتە.

لەو ئامارەدا ھاتوو: ئەوى لە سەردەمى خەلىفە مەئموونى كوئى ھەشیدەو وەرگەننەن ھاوئەو سەر زمانى عەرەبى، واتە لە ساى 1813ز وە تاكو ئاستا دە ھەزار كەتەبى تەنەپەندوو. ھەبەت ئەم ژمارەى يەكسانە بەوہى لە وەلاتەكى وەكو ئىسپانىا لە يەك ساىدا وەریان دەگەتەت. ئەوى ھەموو وەلاتە عەرەبىيەكان پەكەو لە ساى كەدا وەرىدەگەننەن ناكاتە پەنج يەكى ئەوہى وەلاتەكى وەكو يەنان بەتەنیا خەلى لە ساى كەدا وەرىدەگەتەت.

لە جىھانى عەرەبدا لە ماوہى پەنج ساىدا 4,4 كەتبە بى ھەر ملیەنەك ھاوولەتەى عەرەب وەردەگەتەت، لە ھەمان كاتدا لە وەلاتەكى وەكو ھەنگارىا ئەو ۵۱۹ كەتبەى وەرگەننەن ھاو بى ھەر ملیەنەك ھاوولەتەى ھەنگارى.

ئامارەكى تر تىمەك لە تووژەران لەسەر داخواری "يەكەتەى وەرگەننەن" ئامادەیان كەردوو سەبارەت بەكەتبەى وەرگەننەن ھاو لە دەزگەكانى بىاوكردنەو و خانەكانى وەرگەننەن لە بەیروت لە ماوہى نەوان ساىنى (2000-2009) دا گەشتە ئەو ئەنجامەى كەتبەى وەرگەننەن ھاو بى زمانى عەرەبى بەدەرئایى دە ساى (3000) سەلەھ ھەزار تەپە ناكات، لەكاتەكەدا لە ئىسپانىا لە ساى كەدا دە ھەزار كەتبە وەردەگەتەت.

ژماره‌ی ئه‌و کتێبانه‌ی وه‌رگۆڤ راونه‌ته‌ سه‌ر زمانه‌ی عه‌ره‌یه‌ی له‌ ساڵانی (1970ز-2000ز) گه‌یشتوووه‌ ته‌ 6881 کتێب، ئه‌مه‌ش یه‌کسانه‌ به‌ژماره‌ی ئه‌و کتێبانه‌ی وه‌رگۆڤ راونه‌ته‌ سه‌ر زمانه‌ی لیتوانی، که‌ ژماره‌یان 4 ملیۆنه‌.

به‌گشتی سه‌رحه‌م کتێبی وه‌رگۆڤاوی عه‌ره‌یه‌ی له‌ ماوه‌ی ده‌ ساڵدا ناگاته‌ 1% ی ئه‌و کتێبانه‌ی ساڵانه‌ له‌ ئه‌مریکا ده‌رده‌چن. له‌ وڵاته‌کی (7) ملیۆنی وه‌کو ئیسراییل، ساڵانه‌ (15000) کتێب وه‌رده‌گۆڕن، که‌چی له‌ هه‌موو وڵاته‌ عه‌ره‌یه‌کاندا، که‌ دانیشتوانیان خ‌ی له‌ (350) ملیۆن ده‌دات، ساڵانه‌ ته‌نیا (330) کتێب وه‌رده‌گۆڕن.

واته‌ له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ (مه‌ئموونه‌و تاكو ئه‌مه‌ چهند کتێب وه‌رگۆڤ راونه‌ته‌ سه‌ر زمانه‌ی عه‌ره‌یه‌ی، له‌ ئیسراییل ئه‌وه‌ به‌چوار ساڵ ئه‌نجام ده‌درێت و له‌ وڵاته‌کی وه‌کو ئیسپانیاش به‌یه‌ک ساڵ ته‌نیا ده‌کرێته‌وه‌. گشت ئه‌و کاغه‌زانه‌ی ساڵانه‌ له‌ وڵاته‌ عه‌ره‌یه‌کاندا به‌کارده‌ه‌نن، به‌شی ده‌زگه‌یه‌کی چاپ و بڵاوکردنه‌وه‌ی فقه‌نسی ناکه‌ن.

هه‌یه‌ت زیاتریش ناته‌واویه‌که‌ له‌وه‌دایه‌ ئه‌و کتێبه‌ عه‌ره‌یه‌یه‌ی وه‌رگۆڤ راون پتر ئه‌ده‌بین و به‌که‌می کتێبی زانستیان ته‌دا به‌دی ده‌کرێت. زۆربه‌ی زۆری ئه‌و کتێبانه‌ی له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌دا عه‌ره‌یه‌کان وه‌ریانگۆڤاون له‌ به‌رژه‌وه‌ندی بواری ئه‌ده‌بدا بووه‌ نه‌ک زانست، به‌په‌چه‌وانه‌ی وڵاته‌کی بچووکی وه‌کو ژاپۆنه‌وه‌، هه‌ر له‌وکاته‌دا زیاتر که‌وتنه‌ وڵزه‌ی وه‌رگۆڤانی کتێبه‌ زانستییه‌کان و تا ماوه‌یه‌ک بارمه‌تری وه‌رگۆڤانی ئه‌ده‌بی بوو له‌ داکشان بوو.

ئه‌مه‌ هه‌یج نه‌گه‌یه‌نه‌ت نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه‌ قه‌شتی جیاوازی ژیاڕی له‌ نۆوان عه‌ره‌ب (به‌کوردیشه‌وه‌ چونکه‌ به‌شێکی زۆری که‌وتوووه‌ ته‌ ناو ئه‌و جوگرافیایه‌وه‌) و ڤۆژئاوادا چهند له‌ به‌رینی و فره‌وانیدا. هه‌یه‌ت ئه‌مه‌ش به‌گه‌ی مللانی بوون و مانه‌وه‌یه‌ له‌ ژیاندا.

په‌شکه‌وتووترین و ڤۆشبه‌یرترین میله‌تانی دنیا ئه‌وانه‌ن، که‌ خ‌یان له‌ قه‌زاخه‌ی ئه‌ده‌به‌که‌ی خ‌یاندا گرم‌مه‌ نه‌کردوو، به‌کو پتر بایه‌خ به‌وه‌رگۆڤان ده‌ده‌ن و کاری له‌سه‌ر ده‌که‌ن، دیاره‌ ئه‌و میله‌تانه‌ به‌زیندوویی ده‌مه‌ننه‌وه‌، که‌ له‌ گه‌ی وه‌رگۆڤانه‌وه‌ سوود له‌ ئه‌ده‌ب و زانست و ئه‌زموونی میله‌تانی دیکه‌ ده‌بینن و به‌رده‌وام به‌دوای که‌ره‌سته‌کانی گه‌شه‌کردن و په‌ره‌په‌دانی کلتووری خ‌یاندا ده‌گه‌ن. چونکه‌ گۆڤان مه‌رجه‌ بێ مانه‌وه‌ و په‌شکه‌وتن، میله‌تی کوردیش چونکه‌ میله‌ته‌کی تازه‌ له‌سه‌ر په‌ وه‌ستاوه‌، تا بێ ئاتاجی به‌کوردی کردنی کلتووری میله‌تانی تره‌، به‌لام نه‌ک به‌و ش‌وه‌ هه‌مه‌کییه‌ی ئه‌ستا به‌وه‌ده‌چێت....

http://bekolwodoh.blogspot.com/2014/09/blog-post_29.html

حه مه سه عید هسه، سانسو ری ئه ده بی،
<https://www.facebook.com/hemeseid.hesen/posts/561396857300915>

صاحب الربيعی. فن الترجمة 3/5/2006 (ئینته رنات)

صاحب الربيعی. فن الترجمة 3/5/2006
فن الترجمة، ت: حياه شراره، منشورات وزاره الثقافه والفنون،
العراق، 1979، بغداد، ص69.

هسو ی سو تانی: کاره ساته کانی وه رگ ان له زمانی کوردیدا، شو ی و
سا ی ب او کورده وه (?)
فن الترجمة، ت: حياه شراره، ص28.

هسو ی سو تانی: کاره ساته کانی وه رگ ان له زمانی کوردیدا
(ئینته رنات)
بابه تکی ب او نه کراوه ی مام هه ژار. هه فته نامه ی باس ژماره 270
19/1/2016
گ فاری دا ب ان، ژماره 4، ئه یلولی 2016، ل85.

د. عبدالله ابراهيم، لژه الترجمة وشقا ها، جريدة الرياج، العدد
16236 فی 6/12/2012

مژووی وه رگ ان، و: ئه بوبه کر خا و، ده زگای چاپ و په خشی
سه رده م، سل مان ی 2011، ل146.